

Erasmus, Viglius van Aytta en het Ciceronianime¹

Tom Deneire

Summary

This article deals with the epistolary contacts between Erasmus and the Frisian Viglius ab Aytta, and especially the letters exchanged during Viglius' stay in Italy between November 1531 and November 1533. At the time, Viglius stayed in Padua where apparently a stylistic controversy about the question of Ciceronianism flourished, in which Erasmus' name often figured. This article shows how Viglius uses this occasion in an attempt to gain access to the inner circle of the great humanist. He faithfully reports what is said on the matter, while constantly affirming his own stylistic inspiration by Erasmus, even in spite of his own language which is redolent of Ciceronianism.

Erasmus, Viglius van Aytta en hun correspondentie

Wie het over Erasmus en de Friezen wil hebben,² kan in geen geval om Viglius Zuichemus van Aytta heen.³ Door Erasmus zelf met de

- 1 Herwerkte versie van een lezing voor het symposium *Erasmus en de Friezen, Friezen en Erasmus*, bij de Fryske Akademy, op woensdag 30 november 2011 (Leeuwarden). Met dank aan wijlen dr. Wiebe Bergsma voor zijn nuttige suggesties en het ter beschikking stellen van zijn manuscript van *Verbroken vriendschap. Erasmus en Cammingha* (hieronder 'Bergsma ms. Haye').
- 2 Voor Erasmus en de Friezen, zie J.J. Poelhekke, 'Het naamloze vaderland van Erasmus', *BMGN*, 86 (1971), 90-123, i.h.b. 115-117. Verder: 'Friezen en Erasmus' in: Bergsma ms. Haye; Fokke Akkerman, 'Erasmus und die Friezen', in Fabio Forner, Carla Maria Monti en Paul Gerhard Schmidt, eds., *Margarita amicorum. Studi di cultura europea per Agostino Sottili* (Milaan 2005), dl. 1, 3-22 en de internetpagina 'Rond Erasmus (1467-1536) en Saeckma (raadsheer Hof van Friesland / curator Franeker Academie, 1572-1636)' van Martin Engels (<http://mpaginae.nl/htm>) (laatst geraadpleegd op 16.11.2016). Voor Erasmus en Viglius, zie, 'Viglius Zuichemus', in Peter G. Bietenholz and Thomas B. Deutscher, eds., *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, 3 vols (Toronto 1985-1987), 3, 393-395 (M. Erbe); Adolf E. Cohen, 'Viglius van Aytta als Erasmus', in: (s.n.), *Historie en metahistorie. 'Robert Fruin' lus-trumbundel 1952* (Leiden 1952), 5-18; Bergsma ms. Haye, en Edzo H. Waterbolck, 'Een Friese Terminus? Een aspect van Erasmus' invloed in het noorden der Noordelijke Nederlanden', in Idem, ed., *Verspreide opstellen* (Amsterdam 1981), 66-83.
- 3 Wigle van Aytta van Zwichem (Wigle fen Aytta fen Swigchem, zie Johan Gerritsen, 'Printing at Froben's: An Eye-witness Account', in: *Studies in Bibliography*, 44 (1991), 144-163, i.h.b. 144). Voor Viglius' biografie, zie Folkert Postma, 'Viglius

woordspelige bijnaam *Vigilius* bedacht⁴ en ooit plastisch zijn ‘wel-zowat-lievelingsdiscipel uit zijn laatste levensjaren’ genoemd,⁵ schreef Viglius van alle Friezen de meeste brieven aan Erasmus en ook het totale corpus van hun briefwisseling is niet gering.⁶ Het zijn alles bij elkaar 31 brieven, en ook al beslaan die slechts zeven jaar – van 15 februari 1529 tot 15 april 1536⁷ –, het zijn zeven cruciale jaren zowel voor Erasmus als voor Viglius. In het geval van Erasmus gaat het om de laatste fase van zijn leven en werken, waarin hij weliswaar absolute wereldfaam geniet als geleerde en literator, maar ook om een woelige periode waarin de reformatie in groeiende mate een factor wordt in zijn leven. In 1529 noopte die hem uiteindelijk zijn geliefde Bazel te verlaten en naar Freiburg im Breisgau te trekken. Daar werkte Erasmus, geplaagd door de controverses waarbij hij het katholieke, noch het protestantse kamp kon kiezen, aan edities

Zuichemus ab Aytta’, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 8 (Brussel 1979), 837-855; Idem, ‘Tussen scholastiek en humanisme. Viglius van Aytta’s verblijf in Italië, 1531-1533’, in IJ. Botke e.a., eds., *Ziedaar Italië! Vijf eeuwen Friezen en Groningers in Italië* (Franeker 1998), 29-49 en Toon Van Houdt, ‘Viglius (Wigle van Aytta)’, in Jan Bloemendal en Chris Heesakkers, eds., *Biobibliografie van Nederlandse Humanisten. Digitale uitgave DWC/Huygens Instituut KNAW* (Den Haag 2009) (<http://www.dwc.knaw.nl/biografie/humbio/>). Voor Viglius als humanist, zie Folkert Postma, *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat (1507-1549)* (Zutphen 1983) en Edzo H. Waterbolk, ‘Rodolphus Agricola, Desiderius Erasmus en Viglius van Aytta. Een Leuvens triumviraat’, in J. Coppens, ed., *Scrinium Erasmianum*, 2 dln (Leiden 1969), 1, 129-149. Voor Viglius en de Friezen, zie Edzo H. Waterbolk en Thomas S.H. Bos, eds., *Vigliana. Bronnen, brieven en rekeningen betreffende Viglius van Aytta* (Groningen 1975), 6-15, Folkert Postma, *Viglius van Aytta: De jaren met Granvelle 1549-1564* (Zutphen 2000), 86-90 en Idem, ‘Friese intellectuelen en patronage in de zestiende eeuw’, in: *Philologia Frisica anno 1984* (Leeuwarden 1986), 113-128, alsook Hanno Brand, Wiebe Bergsma en Paul Nomen, eds., *Wigle van Aytta (1507-1577) / Viglius van Aytta (1507-1577)*, themanummer van *It Beaken*, 74 (2012), 3/4. Voor een vroegmoderne biografie, zie die van Melchior Adam (Adam 1620, zie nt. 20, online beschikbaar op http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenaref/adam/adam3/books/adamvitae3_74.html).

- 4 Waterbolk, ‘Rodolphus Agricola, Desiderius Erasmus en Viglius van Aytta’, 132-133.
 5 Poelhekke, ‘Het naamloze vaderland van Erasmus’, 116.
 6 Cf. Cohen, ‘Viglius van Aytta als Erasmus’, 7 en Bergsma ms. Haye: ‘In totaal omvat deze briefwisseling een procent van de bewaard gebleven briefwisseling van Erasmus, een percentage dat we gerust hoog kunnen noemen.’ ‘Ter vergelijking: van de brieven van en aan Rudolf Agricola zijn slechts 55 brieven overgeleverd.’
 7 Cf. Percy S. Allen, Hellen M. Allen, Heathcote W. Garrod, eds., *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, 12 delen (Oxford, 1906-1958 (Allen), XI, index, s.v. ‘Zuichemus’: 2101, 2111, 2129, 2168, 2210, 2356, 2484, 2568, 2594, 2604, 2632, 2657, 2682, 2716, 2736, 2753, 2767, 2791, 2810, 2829, 2854, 2878, 2885, 2888, 2891, 2957, 2962, 2999, 3060, 3071, 3116 (vet = van Erasmus).

van Griekse en Latijnse kerkvaders en aan vermeerderde heruitgaven van zijn *Colloquia* en *Adagia*. In 1535 gaf hij dan uiteindelijk gehoor aan de vraag van Karel V en de landvoogdes van de Nederlanden om naar zijn vaderland terug te keren. Maar voor het zover was, hield Erasmus halt in Bazel voor een bezoek aan zijn vrienden en de drukker. Een slepende ziekte verhinderde hem echter zijn reis voort te zetten en eiste uiteindelijk zijn leven op 12 juli 1536.⁸

Waar Erasmus in 1529 al in het zenit van zijn carrière was gekomen en over een uitgebreid netwerk van humanistische contacten beschikte,⁹ moest het voor Viglius eigenlijk nog allemaal beginnen. Viglius' ster zou echter wél pijlsnel omhoog schieten. Hij haalde op 8 mei 1529 zijn doctorsgraad in Valence en volgde dan het spoor van Andrea Alciato naar de universiteit van Bourges waar hij twee jaar zou blijven. Daarna reisde hij een tijdlang rond en bezocht daarbij onder meer Erasmus in Freiburg. Vervolgens trok Viglius naar Padua, waar hij aankwam in de herfst van 1531. In 1532 aanvaardde hij er een eenjarige lesopdracht en nog tijdens zijn verblijf in Italië zou Karel V Viglius verzoeken gouverneur van zijn zoon Filips II te worden.¹⁰ Viglius weigerde echter, vertrok in de herfst van 1533 uit Italië en kreeg in 1534 van de bisschop van Münster een betrekking als kerkelijk rechter te Dülmen. Een jaar later, in 1535, werd hij ook deken van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Münster-Überwasser. In de zomer van dat jaar kreeg hij dan een positie aangeboden in het Rijkskamergerecht in Speyer ofwel Spiers waar hij tot 1537 zou blijven, toen hij een leerstoel in de rechten aanvaardde aan de universiteit van Ingolstadt.¹¹

In het licht van de cruciale tijdspanne die ze beslaat, weerspiegelt de correspondentie tussen Erasmus en Viglius uit deze relatief korte periode toch het brede spectrum van een typische briefwisseling tussen twee humanistische geleerden in de Europese *respublica litteraria*. Op die manier biedt ze ons inzicht in het humanistische geleerdennetwerk, zoals in 1529 een jonge student die met het grootste ontzag een gevestigde

8 Op basis van NNBW, 5, 160-171; Ter Laan, s.v. 'Erasmus, Desiderius' (1534 voor terugkeer Bazel).

9 Over Erasmus als briefschrijver, zie bv. James W. Binns, 'The Letters of Erasmus', in Thomas A. Dorey, ed., *Erasmus, Studies in Latin literature and its influence* (Londen 1970), 55-79; Jacques Chomarat, *Grammaire et rhétorique chez Érasme*, Les classiques de l'humanisme, 10, 2 dln (Parijs 1981), II, 1003-1052 en Dirk Sacré, 'Geleerde correspondentie. Erasmus en de kunst van het briefschrijven', in Geert Vanpaemel en Tineke Padmos, eds., *Wereldwijs. Wetenschappers rond Keizer Karel* (Leuven 2000), 111-117.

10 Bergsma ms. Haye.

11 Op basis van Erbe, 'Viglius Zuichemus'.

waarde contacteert, in 1532 het intensieve contact tussen twee collega's die elkaar op de hoogte houden van professioneel en persoonlijk nieuws, en in de laatste jaren uiteindelijk een vriendschapsrelatie (wat het woord *amicitia* ook moge inhouden) van wederzijds respect en misschien zelfs warme emotie.

Het eerste contact

Om wat meer reliëf in het corpus aan te brengen, kunnen we deze correspondentie tussen Erasmus en Viglius ruwweg in drie groepen verdelen: (1) de eerste contacten tussen 1529-1531, (2) Viglius' verblijf in Italië in 1532-1533 en (3) de laatste jaren van 1533 tot 1536.¹² Omdat de hele correspondentie tussen Erasmus en Viglius uitbenen te wijdlopij zou zijn – men kan er trouwens een samenvatting van lezen in *Contemporaries of Erasmus*¹³ –, zullen we ons in het vervolg concentreren op de bovengenoemde tweede groep van brieven, die van de Italiaanse periode. Toch is het nuttig, alvorens die uitgebreide en complexe briefwisseling aan te pakken, het eerste contact tussen Viglius en Erasmus kort toe te lichten. Viglius wordt voor het eerst vermeld in het *epistolarium Erasmianum* in een brief van de Rotterdammer aan de Fries Haye van Cammingha van 12 november 1528 (2073).¹⁴ Erasmus prijst daarin Cammingha's talent en zijn vaderland, het sobere en nuchtere Friesland dat humanisten voortbracht als Jacob Canter, Ruldolf van Langen, Rudolf Agricola en Herman Haio.¹⁵ In die context komt dan ook onze Viglius ter sprake. Erasmus drukt namelijk zijn vreugde uit over het feit dat, blijkens Cammingha's

12 Indeling ook gehanteerd door Cohen, 'Viglius van Aytta als Erasmusiaan'.

13 Erbe, 'Viglius Zuichemus', 394-395.

14 Zie de bijdrage van Bergsma elders in deze bundel.

15 Voor Friesland en het humanisme, zie bv. Folkert Postma, 'Friese intellectuelen en patronage in de zestiende eeuw', in *Philologia Frisica anno 1984. Lezingen en neipetearen fan it tsiende frysk filologekongres* (Leeuwarden 1986), 113-130; Edzo H. Waterbolk, *Twee eeuwen Friese geschiedschrijving. Opkomst, bloei en verval van de Friese historiografie in de zestiende en zeventiende eeuw* (Groningen/Djakarta 1952); S. Zijlstra, *Het geleerde Friesland - een mythe? Universiteit en maatschappij in Friesland en Stad en Lande ca. 1380-1650* (Leeuwarden 1996); Fokke Akkerman, 'Agricola and Groningen. A Humanist on his Origin', in Fokke Akkerman en Arjo Vanderjagt, eds., *Rodolphus Agricola Phrisius, 1444-1485. Proceedings of the International Conference at the University of Groningen, 28-30 October 1985*, Brill Studies in Intellectual History, 6 (Leiden 1988), 3-20 en Fokke Akkerman, Arjo Vanderjagt en Adrie van der Laan, eds., *Northern Humanism in European Context, 1469-1625. From the Adwert Academy to Ubbo Emmius*, Brill Studies in Intellectual History, 94 (Leiden 1999).

brief, ook Viglius met rasse schreden op het humanistisch terrein vooruitgaat.¹⁶

Toen Viglius voor het eerst zelf een brief aan Erasmus richtte, op 15 februari 1529 (2101), hadden ze elkaar nog nooit ontmoet.¹⁷ Dat is zeker niet ongewoon; niet in het begin van het contact tussen humanisten, maar ook niet *tout court*. Petrarca bijvoorbeeld onderhield een correspondentie met Leonardo Bruni, maar ontmoette hem nooit in levende lijve.¹⁸ En iemand als Justus Lipsius (1547-1606) – een figuur waarmee onze Viglius wel eens is vergeleken¹⁹ – onderhield nauwe briefcontacten met zijn opvolger te Leiden, Josephus Justus Scaliger (1540-1609), maar zou hem nooit persoonlijk ontmoeten. Deze concrete situatie had als gevolg dat de wens zijn correspondent in persoon te ontmoeten al snel een topos werd in humanistencorrespondenties, en ook Viglius verwoordt die al in deze eerste brief en zou die later nog herhalen.²⁰ In dit document zien we verder hoe Viglius Erasmus' eruditie en *humanitas* prijst, hoe hij zijn recent overleden oom en *fautor studiorum* Bernard Bucho vermeldt,²¹ die overigens het contact tussen beiden mogelijk lijkt te hebben gemaakt, en hoe hij aanbiedt Erasmus te verdedigen tegen zijn critici – een element dat later nog van belang zal blijken.

Erasmus' antwoord (2111) is uitermate positief en staat bol van stereotype humanistenlof: het is al lang geleden dat een brief hem nog zó aangenaam was als die van Viglius, hij is overtuigd van diens aimabele inborst, zijn bijzondere welwillendheid, zijn intellectuele schroom, en koestert goede hoop dat de jongeman zich zal aansluiten bij zij die eruditie met morele integriteit verbinden.²² Ook Erasmus spreekt de wens

16 Allen 2073: 'nam Viglium, ut scribis, gaudeo in hoc stadio strenue properare'.

17 Cf. Allen 2101: 'Maluissem ex praesenti tecum colloquio aliqua notitiae semina iecisse, antequam ad scribendum absenti accederem'.

18 Jiří Špička, 'Francesco Petrarca Travelling and Writing to Prague's Court', *Verbum Analecta Neolatina* 12 (2010), 27-40, in het bijzonder 34.

19 Postma, *Viglius van Aytta. De jaren met Granvelle*, 20, omwille van zijn historisch-filologische humanisme, en dat in tegenstelling tot figuren als Agricola of Erasmus.

20 Bijvoorbeeld in Allen 2594.

21 Cf. Melchior Adam, *Vitae Germanorum iureconsultorum et politicorum, qui superiori seculo et quod excurrit floruerunt* ([Frankfurt <Main>:] Hered. Jonae Rosae; Heidelberg: Johannes Georgius Geyder, Acad. Typogr., 1620), pp. 226-227. Voor Bucho, die van cruciale invloed was voor Viglius' intellectuele opvoeding, zie O. Vries, *Bernardus Bucho Aytta van Swichum. Vorstendienaar in priesterhabijt* (Gorredijk 2009).

22 Verder bevestigt hij expliciet: 'Ik wil verder dat je ervan overtuigd bent dat Erasmus om zo te zeggen door de efficiënte bezweringen van de zoetheid van jouw woorden geheel en al de jouwe is geworden' (Allen 2111: 'Proinde tibi velim persuasum habeas, Erasmus suavitate literarum tuarum velut incantamentis efficacibus plane tuum esse factum').

uit elkaar te ontmoeten en hij biedt zijn autografe brief aan als een onderpand van de waarachtigheid van die wens. Verder bedankt hij Viglius voor diens steun tegen zijn tegenstanders, maar hij adviseert hem zich te concentreren op de Muzen eerder dan op allerhande criticasters.

*Padua en het Ciceronianisme*²³

Zoals eerder aangegeven, willen we ons in deze bijdrage concentreren op één specifieke periode uit de briefwisseling tussen Erasmus en Viglius: die van Viglius' verblijf in Italië tussen november 1531 en november 1533. Die periode is bijzonder markant, niet alleen omdat we er Viglius zien netwerken en zijn weg zien banen naar de hogere echelons van het humanistische *establishment*, maar ook omdat we er een heel aparte casus in gepresenteerd krijgen: die van de controverse over het Ciceronianisme in Padua waar Viglius bij betrokken raakte en waarin ook de naam Erasmus en diens dialoog *Ciceronianus* regelmatig viel. Die controverse was, zoals bekend, al langer gaande en werd beroemd door de discussies tussen bijvoorbeeld Angelo Poliziano (1454-1494) en Paolo Cortesi (1465-1510) en later tussen Gianfrancesco Pico (1469-1533) en Pietro Bembo (1470-1547).²⁴ Het ging daarbij vooral over de vraag of de goede stilist naast Cicero nog andere auteurs mocht navolgen, en zo ja, in welke mate. De Ciceronianen, en zeker een groep extremisten onder hen, waren daarbij van mening dat Cicero, en vooral diens vocabularium, als enige zaligmakend was, terwijl een andere groep, die van het eclecticisme, waaronder Erasmus, eerder een oordeelkundige keuze uit het taalaanbod van de hele latiniteit voorstonden.

Al in zijn eerste brief uit Italië (Allen 2568), geschreven in november 1531, vertelt Viglius over de anti-Erasmiaanse en pro-Ciceroniaanse tendens die in Padua heerst.²⁵ De aanleiding daarvoor is een zekere Logus²⁶ die zozeer dweepte met de Ciceroniaanse stijl van de hoogleraar Latijn

- .....
- 23 Cf. de korte bespreking in Postma, *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat*, 35-36.
- 24 Over de Ciceroniaanse controverse, zie bv. Remigio Sabbadini, *Storia del Ciceronianismo e di altre questioni letterarie nell'età della Rinascenza* (Turijn 1885), Izora Scott, *Controversies over the Imitation of Cicero as a Model for Style and Some Phases of Their Influence on the Schools of the Renaissance* (New York 1972) en Martin L. McLaughlin, 'The Major Disputes around 1500', in Idem, ed., *Literary Imitation in the Italian Renaissance. The Theory and Practice of Literary Imitation in Italy from Dante to Bembo* (Oxford 1995), 185-274.
- 25 Allen 2568: 'Nam caeteri qui hic aliquid scire volunt, ex eo fere captant gloriam quod Erasmum Transalpinosque fortiter contemptant, unum admirantes Ciceronem, eosque solos laude dignantes qui ad eius imitationem studiose se componunt, cum quibus iam aliquoties velitatus sum, sed absque convitio'.
- 26 Allen 2568, n. 15.

ginds, Lazarus Bonamicus (1479-1552), dat hij alle andere literatuur ondergeschikt vond aan diens geschriften. Logus voorspelde verder dat Viglius zijn mening over stijl wel snel zou herzien, en dat dit trouwens zijn landgenoot Herman Haye ook was overkomen. Viglius vond dat echter arrogant en dwaas, en herlas op dat moment Erasmus' *Ciceronianus* om dat soort lui beter van antwoord te kunnen dienen.²⁷

Voor Erasmus deze brief kon beantwoorden, stuurde Viglius er nog één, gedateerd 17 januari 1532 (2594). In die brief wijdde hij nog wat uit over een aantal elementen die hij al in zijn vorige brief had behandeld. Hij kwam bijvoorbeeld terug op het oordeel over Bonamicus en meldde dat Pietro Bembo meer nog dan Bonamicus door de Ciceronianen te Padua werd aanbeden.²⁸ Hij had Bembo al enkele keren ontmoet, maar aangezien die meestal Italiaans sprak, en Viglius die taal nog niet echt machtig was, verliet het contact met hem niet makkelijk.

In zijn antwoord op Viglius' brief uit november, gedateerd 8 februari 1532 (2604), vraagt Erasmus in eerste instantie om meer informatie. Waar gaat dat debat precies over, wil hij weten. Hij herhaalt ook zijn eigen basisseting over een goede stijl. Als men ernaar streeft de jeugd Cicero als model voor imitatie voor te houden, dan gaat hij graag akkoord. Maar als we geen duim van Cicero mogen afwijken en geen enkele andere belangrijke auteur mogen lezen, dan houden de Ciceronianen zich volgens hem niet eens zelf aan dat devies. Wat de Fries Haio betreft, die heeft voor zover Erasmus weet altijd Ciceroniaans geschreven. En ook Viglius geeft hem diezelfde indruk. 'Je laatste brief', zo schrijft hij, 'had toch ook iets Ciceroniaans, weliswaar niet buitengewoon veel, maar toch wel meer dan gewoonlijk'.²⁹ Viglius moet opletten dat zijn Ciceroniaanse idealen zijn juridische carrière niet hinderen, zegt Erasmus half grappend, en hij zou zich eigenlijk beter afzijdig kunnen houden van dat soort gebakkelei. Wat Erasmus zelf betreft, hij is een Hollander en een theoloog, zo

-
- 27 Herman Haio komt ook voor in de *Ciceronianus*. Zie Bergsma's artikel in deze bundel, verwijzend naar *Ciceronianus*, 256-257: 'Bulephorus: Verder heb je nog Haye Herman, die tot dat volk behoort. Nosoponus: Ik erken dat de jongeman een goddelijke aanleg heeft. We beschikken echter over geen enkele proeve in de letteren van hem, behalve enkele brieven die in zuiverheid, schrandtheid en genoeglijkheid alles voorbijstreven. Hij zou de zegepalm wellicht kunnen verwerven, als zijn ijver gelijke tred hield met zijn gelukkige aanleg.'
- 28 Allen 2594: 'Lazarus Bonamicus inter literarum Latinarum et Graecarum professores praecipue probatur: sed a non ita multis in factionem Ciceronianam devotis ac iuratis; qui hic patronum habent Petrum Bembum, quem semel atque iterum salutavi: sed assuevit magis Italice loqui, atque eam ob causam minus mihi saepe illo frui licet'.
- 29 Allen 2604: 'nam haec epistola tua postrema spirabat nescio quid Tullianum, non quidem praeter solitum, sed tamen solito magis.'

zegt hij *tongue in cheek*, en van zo iemand kun je toch geen Ciceroniaans Latijn verwachten? Trouwens, hij heeft Cicero altijd als een goddelijk voorbeeld bewonderd.

Erasmus' steek naar Viglius' Latijn miste zijn effect niet en lokte een zeer uitgebreide reactie uit van onze Fries. Hij stelt zich echter aan het begin niet gekwetst op, maar begint zijn brief (2632), geschreven op 28 maart 1532, erg handig. Hij stelt dat hij integendeel blij was met Erasmus, 'grapjes' die hem tegen de mening van alle Ciceronianen rond hem, toch in hun kamp onderbrachten. Bovendien geeft de brief hem de gelegenheid te reageren. Door deze retorische manoeuvre slaagt Viglius erin geen kwaad bloed te zetten bij Erasmus, maar tegelijk zichzelf te verdedigen tegen diens aantijging van Ciceronianisme.

Zijn reactie zelf begint Viglius door te benadrukken dat volgens hem studenten voornamelijk, maar niet exclusief Cicero moeten navolgen. Hij pleit daarbij voor de rijkdom van het Latijnse vocabularium en voor het belang van een brede vorming uit vele auteurs. Vervolgens gaat hij in op Erasmus' uitspraak dat hij een Ciceroniaan zou zijn. Hij ontkent dat hij ooit de imitatie van Cicero tot doel heeft gehad. Integendeel, hij houdt zich met de rechtsgeleerdheid bezig en is zo bij allerhande varianten, zelfs barbaars, Latijn gekomen waar de Ciceronianen van huiveren. Maar vroeger op school heeft hij natuurlijk Cicero gelezen en er veel van geleerd, en in het spoor daarvan ook van Lorenzo Valla. Maar toen hij de basis van de rechten onder de knie had en zelf wat commentaren wilde gaan uitgeven, wilde hij een nieuwe stijl introduceren, namelijk degene die hij kende van de rechtsgeleerden: beknopt en elegant. Dat spitsvondige Latijn dat toch vol, duidelijk, geëigend en zuiver is, leek hem heel goed te passen bij de rechtenstudie. Dat zijn dus de elementen die zijn stijl, hoe die er ook uitziet, hebben beïnvloed. En als Erasmus dan toch vindt dat Viglius Ciceroniaans schrijft, dan is dat eigenlijk een compliment.³⁰

Daarna geeft Viglius aan hoe hij betrokken raakte bij de Ciceroniaanse controverse. Toen hij in Padua aankwam, ging hij eerst naar Bonamicus' colleges over Cicero's *De oratore* luisteren. Al snel bleef hij echter wat rondhangen na afloop van het college dat aan dat van Bonamicus voorafging, de lessen van een vooraanstaande rechtsgeleerde, om met zijn collega's in de rechten te discussiëren. Daardoor kreeg hij het verwijt geen Ciceroniaan, maar een Erasmiaan te zijn, wat natuurlijk een groot compliment was volgens Viglius. Vervolgens begonnen de Ciceronianen

30 Vgl. Postma, *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat*, 36 die hier misschien de tekst niet helemaal correct interpreteert.

Bonamicus en Bembo te prijzen, Erasmus te laken en alles ten noorden van de Alpen te minachten. Viglius kon dat niet over zijn kant laten gaan en verdedigde zich. En het feit dat de Ciceronianen in de discussie steigerden bij elk woord dat niet Ciceroniaans was, gooide alleen maar olie op het vuur. Ten lange leste vroeg Viglius hen om voor hem een uitzondering te maken, omdat hij door zijn beroep hun elegantie miste, en dat leek hen te bedaren.

Tot slot vermeldt Viglius nog dat hij de Ciceronianen hoorde roddelen over een zekere Giulio Camillo die een antwoord op Erasmus' *Ciceronianus* zou hebben geschreven.³¹ Hij kon het boek nog niet te pakken krijgen, maar hij vernam wel dat dezelfde Camillo ook een *Amphitheatrum*

- 31 In haar recente artikel 'Fame with Tongue (*Lingua verius quam calamo celebrem*) or The Gift of the Gab', *Reformation and Renaissance Review* 6 (2004), 107-123, heeft Kate Robinson het personage Nosoponus uit Erasmus' *Ciceronianus* geïdentificeerd als deze Giulio Camillo (ca. 1480-1544). Over die identificatie wil ik hier geen uitspraak doen (Paul J. Smith, 'Rabelais and the Art of Memory', in B.C. Bowen, ed., *Rabelais in Context. Proceedings of the 1991 Vanderbilt Conference* (Birmingham AL 1993), 41-54, i.h.b. 46-47, die Robinson in haar stuk overigens niet vermeldt, komt trouwens al erg dicht in de buurt van identificatie Nosoponus – Camillo), maar haar reconstructie van wat zij de 'Camillo-letters' noemt tussen Erasmus en Viglius bevat tal van fouten. Slechts drie voorbeelden: (1) 'He met Erasmus in 1531, presenting him with a ring with the signs of the zodiac, and subsequently struck up a correspondence' (Robinson, 'Fame with Tongue', 113) is incorrect. We hebben reeds gezien hoe Viglius al met Erasmus correspondeerde sinds 15 februari 1529 (Allen 2101). (2) 'Erasmus asked Zwichem to report to him on Giulio Camillo's work in Venice, and Zwichem was happy to oblige' en 'Some of the letters from Erasmus to Zwichem are not extant, but the request is apparent from Zwichem's replies' (Robinson, 'Fame with Tongue', 114) is eveneens incorrect. Viglius komt zelf met nieuws over Camillo en stelt zelf voor Erasmus daarvan op de hoogte te houden. Niets in de correspondentie suggereert dat dit op verzoek van Erasmus gebeurde. (3) 'But perhaps the most surprising of all the references to Camillo by Erasmus is in a letter to Zwichem dated 5 July 1532. In this, Erasmus discusses Camillo's Theatre, no less, in terms of it being able to excite as great a 'tragedy in study' as that which 'Luther produced in religion' (Robinson, 'Fame with Tongue', 114-115, met een verwijzing naar brief 2682) slaat de bal volledig mis. De context (meer dan Robinson zelf citeert) maakt duidelijk dat Erasmus het hier over het Ciceronianisme heeft, niet over Camillo's *Amphitheatrum*: 'Amphitheatrum nae tu scite depinxisti, opus profecto tali Rege dignum. Nunc haud admiror si quosdam male habuit meus Ciceronianus. Hinc videlicet, hinc illae lacrymae. Equidem illis istam gloriam non inuideo, sed vereor ne molitores isti non leuiorem tragoediam excitent in studiis quam Lutherus excitavit in religione' (Allen 2682; cf. Cohen, 'Viglius van Aytta als Erasmus', 9). Dat was overigens een herhaling van een uitspraak over de Ciceronianen die Erasmus al eerder had gemaakt, zie bv. 'Exorta est nova secta Ciceronianorum, quae mihi videtur non minus fervere istic quam apud nos Lutheranorum' (Allen 1706) en 'Sed malus quispiam genius hanc pestem conatur iniicere studiis, qualem iam pridem iniecit religioni' (Allen 2604).

heeft geschreven, een bewonderenswaardig werk waarin alle Ciceronische woorden over een bepaald thema, hoe vaak ze voorkomen en in welke zin, bijeengebracht en geordend zijn³² – helemaal in de stijl van Nosoponus in Erasmus' *Ciceronianus*. Viglius heeft zelfs gehoord dat Camillo naar Padua zou komen. Uiteraard zal hij Erasmus over de hele zaak op de hoogte houden. Ten slotte meldt hij nog dat de mening in deze van de beroemde Ciceroniaan Pietro Bembo hem onbekend is.

Erasmus' reactie op deze lange brief blijft even uit, de volgende brief in de correspondentie is er opnieuw één van Viglius (2657), gedateerd 8 juni 1532. In dit document houdt Viglius meteen woord en geeft hij een beschrijving van Camillo's *Amphitheatrum*. Uit die eerder vage beschrijving (die Erasmus wel zou prijzen als accuraat, cf. infra) kunnen we niettemin opmaken dat het werk om mnemotechnische redenen geconcipieerd was als een soort houten constructie vol geordende vakjes die allerhande informatie uit Cicero bevatten. Viglius kwam verder te weten dat Camillo naar eigen zeggen veel over de Ciceronische controverse had geschreven, maar slechts weinig daarvan had gepubliceerd, en dan nog exclusief in het Italiaans. Op die manier suggereert hij dat de eerder vermelde reactie op Erasmus' *Ciceronianus* niet van Camillo's hand is. Tot slot herhaalt Viglius dat het moeilijk is het contact met Pietro Bembo dat hij nastreeft te bewerkstelligen. Daarvoor kent hij niet genoeg Italiaans en Bembo spreekt niet graag Latijn.

Erasmus was duidelijk geflatteerd door Viglius' loyaliteit en ging daarom graag op deze herhaalde klacht in. Op 5 juli 1532 (2681) schreef hij zelf een brief aan Bembo waarin hij onze Fries aanbeval. Ook dit is typisch voor een humanistencorrespondentie van ons type: de gearriveerde Erasmus stuurt een *commendatio* van de jonge Viglius aan een collega. In dat korte briefje is Erasmus bijzonder positief over Viglius; hij heeft een wonderlijke handigheid van geest en een ongelooflijke oprechtheid. En hij mag dan wel uit Friesland komen, het land waar de feestgod Comus meer geëerd wordt dan Minerva, de godin van de wijsheid,³³ Bembo moet maar het voorbeeld van Agricola voor ogen houden, voor wie Viglius niet moet

32 Zie over dat *Amphitheatrum* CWE 28, 562-563 en Smith, 'Rabelais and the Art of Memory', 46-47.

33 Misschien alludeert Erasmus hiermee subtiel op de stijlcontroverse. Deze formulering doet namelijk sterk denken aan wat hij in de *Ciceronianus* schreef over deze Friezen. Zie Bergsma, ms. verwijzend naar *Ciceronianus*, 256-257: 'Dat gebied brengt werkelijk, zoals het heet, hagelwitte talenten voort, maar helaas accorderen Comus en Muzen slecht. Ik ga daarom voorbij aan een Van Langen en aan de Canters. Rudolf Agricola alleen is genoeg om een hele schare te vertegenwoordigen' en Waterbolk, 'Een Friese Terminus?', 74-75.

onderdoen. Dat is hoge lof, die Bembo trouwens zou beamen in zijn antwoord, waarin hij Viglius prijst en op de vergelijking met Agricola ingaat (Allen 2708, 29 augustus 1532).

In brief 2682, geschreven rond dezelfde datum 5 juli 1532, antwoordt Erasmus dan eindelijk op Viglius' twee brieven over de Ciceronianen en Camillo uit het voorjaar. Hij prijst Viglius' strategie in zijn omgang met de Ciceronianen en zijn accurate beschrijving van Camillo's *Amphitheatrum*. Hij begrijpt wel dat zijn *Ciceronianus* nog steeds kwaad bloed zet, maar hij is toch bang dat de Ciceronianen in de studiën een tragedie zullen ontketenen zoals Luther dat deed in de religie. Hij vindt het verder eigenaardig dat Camillo's antwoord op zijn dialoog, nochtans een document dat in Parijs gedrukt is, zo wijd verspreid is geraakt. Niettemin antwoordt hij op een aantal van de aantijgingen uit dat document. Blijkbaar is er dus bij Erasmus verwarring ontstaan over het auteurschap van deze reactie op zijn *Ciceronianus*, waarvan Viglius in zijn eerste brief Camillo als auteur had aangewezen, een toeschrijving die hij in zijn tweede brief, zij het nogal impliciet, had gecorrigeerd. In werkelijkheid was niemand anders dan de bekende Julius Caesar Scaliger (1484-1558) de auteur van deze *Oratio pro M. Tullio Cicerone contra Des. Erasmum*.³⁴ Erasmus lijkt ook wel iets in die richting te vermoeden, want hij heeft het aansluitend ook over een boek dat Scaliger als auteur in de titel voert, maar hij lijkt aan te nemen dat het om een andere publicatie gaat.

Viglius antwoordt met een wederom lange brief (Allen 2716), verstuurd op 8 september 1532. Daarin probeert hij opheldering te verschaffen over het geschrift tegen Erasmus' *Ciceronianus* waarvan hij nu zegt: 'wie het ook geweest is'. Hij is namelijk met de bovengenoemde Logus bij Camillo op bezoek geweest en deze wilde niet veel kwijt over het werk en bevestigde noch ontkende het auteurschap ervan. Viglius speculeert verder nog wat over Camillo's rol maar lijkt weinig met zekerheid te kunnen zeggen. Ook bedankt hij Erasmus voor de *commendatio* bij Bembo. Hij mocht deze in-kijken en de vergelijking met Agricola is hem duidelijk niet ontgaan.

Erasmus' volgende schrijven (Allen 2736) van 5 november 1532, dat niet echt een antwoord lijkt te zijn op een vorige brief, is erg kort en zegt dat ook expliciet: 'Ik moet Laconisch zijn, zeer geleerde Viglius',³⁵ waarbij 'Laconisch' een verwijzing is naar de Laconische of Spartaanse stijl van

34 Over die publicatie *Oratio pro M. Tullio Cicerone contra Des. Erasmum* (1531), zie Marcel Magnien, *Oratio pro M. Tullio Cicerone contra Des. Erasmum*, 1531, Travaux d'Humanisme et Renaissance, 329 (Genève 1999). Cf. Thomas M. Conley, 'No Way to Pick a Fight. A Note on J. C. Scaliger's First *Oratio contra Erasmum*', *Rhetorica. A Journal of the History of Rhetoric* 26 (2008), 255-265.

35 Allen 2736: 'Δεῖ λακωνίξειν, Vigli doctissime'.

de *brevitas* en misschien wel een knipoog naar Viglius' eerdere vermelding van de stilistische bondigheid.³⁶ In de brief zelf gaat het vooral over het boek van Scaliger, dat nog waanzinniger is dan wanneer Orestes het had geschreven. Hoewel Erasmus nog steeds de optie openhoudt dat Camillo iets met de zaak te maken heeft, is hij er nu van overtuigd dat Scaliger de auteur is. Hij vermeldt verder dat hij niet goed begrijpt waarom de aanhangers van Guillaume Budé (1468-1540) zo kwaad op hem zijn. Zien ze dan niet in hoeveel schade ze de studiën berokken als ze alles bekritisieren wat niet Ciceroniaans is?

In het vervolg van de correspondentie uit Viglius' Italiaanse periode komt de kwestie van het Ciceronianisme steeds minder ter sprake. Voor hij antwoordt op Erasmus' schrijven, stuurt Viglius nog een brief in januari 1533 (14 januari 1553, Allen 2753), waarin hij enige informatie verschafft over een Cicero-editie die Amerbach van plan is uit te geven, wat bewijst dat Cicero zelf geen *persona non grata* was voor Viglius of Erasmus (cf. infra).³⁷ In het antwoord (22 februari 1533, Allen 2767) op Erasmus' vorige brief komt Viglius dan niet echt terug op de kwestie van Scaliger en Camillo. Wel vreest hij dat Erasmus' *commendatio* aan Bembo, uiteraard ook een Ciceroniaan, toch niet de verhoopte vruchten heeft afgeworpen, want hij kreeg nog geen teken van hem. Viglius vermoedt dat Bembo aanstoot nam aan één van de nogal anticiceroniaanse brieven van Erasmus aan hemzelf. Een antwoord van Erasmus is niet bewaard gebleven. In de volgende brief (Allen 2791) van 17 april 1533 is het opnieuw Viglius die de pen voert. Voor onze kwestie is die van minder belang, maar er komen wel heel wat Friezen aan bod: Zacharias Deiotarus, Hector Hoxwier, Herman Haio en Cammingha. Bovendien meldt Viglius dat in Venetië Bartholomaeus Ricci's (1490-1569) *De Elocutione* ter perse gaat, wat zijn aandacht voor stijlkwesaties nog maar eens bevestigt. In zijn antwoord van 14 mei 1533 (Allen 2810) geeft Erasmus zijn mening over de door Viglius vermelde Friezen. Hij komt ook nog even terug op Camillo's *Amphitheatrum* en ook Scaliger, wiens epigrammen in Parijs het licht zien, wordt nog even vermeld. In Viglius' volgende brief van 24 juni 1533 (Allen 2829) horen we over de Ciceronianen niets meer en dat blijft ook in de rest van de correspondentie goeddeels zo. Uit Viglius' antwoord (Allen 2854) van 2 augustus 1533 op Erasmus' vorige brief (Allen 2810) leren we dat Bembo hem blijkbaar toch echt steunt, aangezien

36 Voor Erasmus en de 'laconieke' stijl, zie Henry F. Fullenwider, 'Erasmus, Lipsius and the stilus laconicus', *Res publica litterarum. Studies in the Classical Tradition* 7 (1984), 61-72.

37 Cf. Allen 2768 aan Amerbach: 'Gratulor Ciceroni, qui tuis auspiciis prodibit in lucem. Sed vide ne te non possis explicare a pistrino, si semel eo te conieceris'. De tweede zin onthult evenwel wel wat ongerustheid van Erasmus' kant.

hij zijn *Institutiones Iuris Civilis* die bij Froben werden gedrukt,³⁸ aan hem mocht opdragen. Met Erasmus' volgende brief van 18 november 1533 (Allen 2878), waarin hij hem aanraadt religieuze controverses te mijden, en Viglius' schrijven van 5 december (Allen 2885) waarin hij al uit Bazel bericht over zijn editie van de *Institutiones* bij Froben, is deze periode in de briefwisseling tussen beiden afgerond.

Ciceronianisme, Erasmianisme en Viglius' stijl

Als uit deze Italiaanse brieven van Viglius iets blijkt, dan is het wel dat hij zich vierkant achter Erasmus schaart als het op Latijnse stijl aankomt. Viglius' houding ten opzichte van het Ciceronianisme is dan ook een exacte kopie van die van Erasmus.³⁹ Erasmus had in dat verband nooit gepleit tegen Cicero zelf, maar wel tegen de overdreven na-aperij van Cicero door de Ciceronianen. Tegen die *imitatio Ciceronis* stelde hij het gegeven van *copia verborum* en *proprietas*, taalrijkdom gecombineerd met functionaliteit, met andere woorden het juiste woord (*verbum proprium*) voor de zaak (*res*) die wordt behandeld.⁴⁰ In een brief aan Andrea Alciato (1492-1550), ook al geen Ciceroniaan, naar aanleiding van de dood van Christophe de Longueil (Christophorus Longolius, 1490-1522), die als hét voorbeeld van het extreme, ja zelfs rabiante Ciceronianisme bekend stond, had Erasmus bijvoorbeeld het volgende geschreven:

Exorta est noua secta Ciceronianorum, quae mihi videtur non minus feruere istic quam apud nos Lutheranorum. Posthac non licebit episcopos appellare patres reuerendos, nec in calce literarum scribere annum a Christo nato, quod id nusquam faciat Cicero. Quid autem ineptius quam toto seculo nouato, re-

- .....
- 38 *Institutiones Iuris Ciuilis in Graecam linguam per Theophilum Antecessorem olim traductae nunc vero primum in lucem restituae et recognitae cura et studio Viglii Zuichemi Phrysii* (Basle, Froben, 1534).
- 39 Voor Erasmus en het Ciceronianisme, zie Harold C. Gotoff, 'Cicero vs. Ciceronianism in the "Ciceronianus"', *Illinois Classical Studies* 5 (1980), 163-173 en Idem, 'Stylistic Criticism in Erasmus' Ciceronianus', *Illinois Classical Studies* 7 (1982), 358-370. Voor een karakterisering van Erasmus' stijl, zie bv. Douglas F.S. Thomson, 'The Latinity of Erasmus', in Dorey, ed., *Erasmus*, 115-137 en Chomarat, *Grammaire et rhétorique chez Érasme*, dl 2, 711-848.
- 40 Over *copia verborum*, zie Chomarat, *Grammaire et rhétorique chez Érasme*, dl 2, 712-735. Cf. Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik: eine Grundlegung der Literaturwissenschaft* (Stuttgart 1990³), §§ 532-536. Zie ook Erasmus' eigen traktaat *De duplici copia rerum ac verborum commentarii duo* (Parijs: J. Bade, 1512), waarover zie de inleiding in *CWE*, 24 en Margaret Mann Phillips, 'Erasmus and the Art of Writing', in: Coppens, ed., *Scrinium Erasmianum*, 2 dln (Leiden 1969), dl 2, 336-350.

ligione, imperiis, magistratibus, locorum vocabulis, aedificiis, cultu, moribus, non aliter audere loqui quam loquutus est Cicero? Si reuiuisceret ipse Cicero, rideret hoc Ciceronianorum genus. (Allen 1706)

Er is een nieuwe sekte opgestaan, die van de Ciceronianen, en ze lijkt me daar bij jou niet minder te broeien dan die van de Lutheranen bij ons. Voortaan zullen we een bisschop niet meer 'geëerde vader' mogen noemen en onderaan onze brief niet meer 'in het jaar des Heren' mogen schrijven, omdat Cicero dat nergens heeft gedaan. Maar wat is er dwazer dan, geconfronteerd met de vernieuwingen van de tijd, van religie, gezag, politici, plaatsnamen, gebouwen, cultuur en gebruiken, niet anders te durven spreken dan Cicero dat deed? Ja, als Cicero zou verrijzen, dan zou hij zelf die Ciceronianen uitlachen.⁴¹

Deze *copia verborum* en *proprietas*, die voor Erasmus de grondvoorwaarden zijn voor een levend, bruikbaar en natuurlijk Latijn, zijn op die manier het centrale aspect van Erasmus' kritiek op het Ciceronianisme,⁴² dat hij als statisch, ontoereikend en artificieel ziet.⁴³

Zoals gezegd neemt Viglius die houding heel duidelijk over. In brief 2632 schreef hij:

Nam qui omnia ab eodem (sc. Cicerone) petenda existimat, nec usquam ab illo recedit, haud mihi perspicere videtur quam lato et quam infinito (ut sic dicam) fine scribendi dicendive usus circumscribatur. (...) Oratio quippe rerum explicandarum causa inventa est. (Allen 2632)

Want wie meent dat alles uit dezelfde auteur (nl. Cicero) moet worden gehaald en wie nooit van die auteur afwijkt, die lijkt me helemaal niet te begrijpen hoe breed en hoe oneindig (om zo te zeggen) de praktijk van spreken en schrijven kan worden gedefinieerd. (...) Want de taal is uitgevonden om dingen uit te leggen.

⁴¹ Vgl. het citaat in Binns, 'The Letters of Erasmus', 61.

⁴² Thomson, 'The Latinity of Erasmus', 123 en Waterbolk, 'Rodolphus Agricola, Desiderius Erasmus en Viglius van Aytta', 140-141.

⁴³ Cf. Gotoff, 'Cicero vs. Ciceronianism in the "Ciceronianus"', 164 ('Erasmus was too good a Latinist to ignore the stylistic failure of the doctrinaire Ciceronians, too interested in communicating to restrict his style in so slavish and perfunctory a manner') en Idem, 'Stylistic Criticism in Erasmus' Ciceronianus', 360.

Viglius gaat zelfs nog een stap verder en geeft aan dat hij dat ideaal ook in de praktijk brengt. Omdat hij zelf vooral met juridisch Latijn bezig is en dat soort stijl goed past bij de studie van de rechten, conformeerde Viglius, naar eigen zeggen, zijn eigen stijl aan dat ideaal:

Arguta etiam illa brevitatis oratioque, et si non redundans, plena tamen, perspicua, propria puraque. (Allen 2632)

Die scherpe bondigheid en een manier van schrijven die, laat ze dan niet breedspakig zijn, toch vol is, duidelijk, geëigend en correct.

Maar op de keeper beschouwd is het maar de vraag hoe oprecht deze uitlatingen van Viglius zijn, zowel in theorie als in de praktijk. Theoretisch verkondigt hij namelijk aan de ene kant wel de Erasmiaanse stijlopvatting van de *copia* en *proprietas*, maar we zagen anderzijds dat hij het contact met de Ciceronianen niet schuwt. Hij vertoont verder veel enthousiasme voor Camillo's Ciceroniaanse *Amphitheatrum* en dat past in een algemene interesse voor Cicero die we voortdurend bij Viglius kunnen onderkennen. Inderdaad, in zijn oudst bewaard gebleven brief (17 januari 1525) vroeg Viglius zijn oom al om geld om de werken van Cicero te kunnen kopen, en hij deed dat in volmaakt Ciceroniaans Latijn.⁴⁴ Later zou hij zich ook vanuit zijn juridische interesse toeleggen op de werken van Cicero en hij was zelfs ooit van plan een uitgave te maken van *De legibus*.⁴⁵ Qua stilistische praktijk zagen we hoe Viglius zijn keuze voor een bondige stijl uitspreekt,⁴⁶ met een beschrijving die in de buurt lijkt te komen van de anticiceroniaanse of Attische stijl, zoals die later vooral door toedoen van Justus Lipsius bekendheid zou verwerven. Viglius' Latijn heeft in ieder geval geen last van Ciceroniaanse constipatie. Hij durft al eens een woord als *subticere* te gebruiken, dat pas sedert Augustinus

44 Postma, *Viglius van Ayttā als humanist en diplomaat*, 17. Cf. Waterbolk, 'Rodolphus Agricola, Desiderius Erasmus en Viglius van Ayttā', 134.

45 Cf. René Forrez, *Viglius' colleges De rebus creditis te Ingolstadt: Een casestudy van problematische traditie van Latijnse juridische teksten*, *Iuris scripta historica*, 18 (Brussel 2005), index, s.v. 'Cicero'.

46 Voor meer opmerkingen over Viglius' stijl, zie Waterbolk, 'Rodolphus Agricola, Desiderius Erasmus en Viglius van Ayttā', i.h.b. 139-145; Bernardus H.D. Hermesdorf, *Wigle van Ayttā van Zwichem, hoogleraar en rechtsgeleerd schrijver* (Leiden 1949), 97-98 en Cohen, 'Viglius van Ayttā als Erasmiaan', 11. Deze laatste noemt Viglius' stijl expliciet Erasmiaans en citeert daartoe zelfs een fragment uit een brief. Cf. Edzo H. Waterbolk, *Rond Viglius van Ayttā: Enige brieven van zijn hand en enige opstellen* (Leeuwarden 1980), 40-41.

voorkomt, en hij vertoont een zekere voorliefde voor spreekwoorden, een voorkeur die hij trouwens deelt met Erasmus en Agricola.⁴⁷ Overigens, het kan bijna niet anders dan dat hij daarvoor de mosterd bij Erasmus' *Adagia* haalde, die hij erg bewonderde.⁴⁸ Zo vinden we in brief 2716 (8 september 1532, Viglius aan Erasmus) bijvoorbeeld het Plautijnse *ne gry quidem* ('niet het minst') dat inderdaad in de *Adagia* staat.⁴⁹ Die voorliefde voor spreekwoorden doet inderdaad ook minder Ciceroniaans aan en kan in verband gebracht worden met de sententieuze beknoptheid van Seneca en ook Tacitus. Ook bepaalde klankeffecten als alliteratie en paronomasie die Viglius af en toe hanteert, lijken ons eerder Attisch dan Ciceroniaans.⁵⁰

Die anti-Ciceroniaanse indruk wordt bijvoorbeeld bevestigd door het oordeel van Suffridus Petrus (1527-1597) over Viglius' stijl, dat te lezen valt in de autobiografie van Viglius, die in 1743 door Cornelis Hoyneck van Papendrecht (1730-1806) in diens *Analecta Belgica* werd opgenomen:

(...) politissimae et elegantissimae eius epistolae ad diversos amicos scriptae, in quibus singularis ac mirabilis quaedam est concinnitas, quae mediocritate modestiam, perspicuitate iudicium, elegancia eruditionem, candore benevolentiam, synceritate auctoritatem pro re nata ad quos scriptae erant, quasi peculiari quodam eius genio spirabant. Qui quidem genius etiam in aliis eius scriptis, et quidem publicatis suavissime relucet, in quibus cum optimum lumen ordinis in convenienti rerum dispositione cernitur, tum etiam apparet stylus naturalis, minime affectatus, purus et verbis propriis ac significantibus ad rerum propositarum explicationem idonee comparatus sine obscuritate, sine defectu, sine superfluitate, sine ostentatione. (Suffridus Petrus, *Prosopographia Viglii*)⁵¹

47 Waterbolk, 'Rodolphus Agricola, Desiderius Erasmus en Viglius van Aytta'.

48 Waterbolk, 'Rodolphus Agricola, Desiderius Erasmus en Viglius van Aytta', 133 en 135.

49 *Adag.* 73 (I 8,3). Erasmus had *ne gry quidem* zelf al in brief 2484 (14 april 1531, aan Viglius) in Griekse vorm gebruikt, wat nog voor extra stilistische inspiratie gezorgd kan hebben.

50 Zie bv. 'Nec est cur illius alteriusve gratiam praehebeam tuis istis luculentis in me beneficiis, quibus me studiosis commendare studes' (2767) of 'De Adagiis locupletatis debent debebuntque tibi semper studiosi omnes' (2791).

51 *Vita Viglii*, ongepagineerd. In de *praefatio* van Cornelis Hoyneck van Papendrecht lezen we verder nog volgende appreciatie: 'Ceterum stylum eius tersum, purum ac nitidum, et vere Latinum observabis in epistolis a nobis selectis, nec non in aliis, quas notis nostris interiecimus'. Ook in het poëtisch *epitaphium* van Cyprianus Vomelius (Sjoerd Stapels, ca. 1515-1578) wordt zijn stijl kort geprezen 'tantus in eloquio nitor', en in het *elogium* van Andreas Valerius (Walter Driessens, 1588-1655) vinden we een appreciatie

(...) zijn erg verzorgde en elegante brieven aan allerhande vrienden, die een bijzondere en bewonderenswaardige harmonie vertonen en die door hun gematigdheid bescheiden overkwamen, door hun duidelijkheid oordeelkundig, door hun elegantie erudiet, door hun eerlijkheid welwillend, door hun integriteit gezaghebbend (overeenkomstig de omstandigheden) voor wie ze geschreven waren, en van zijn heel eigen karakter blijkt gaven. Er komt bij hem een natuurlijke stijl naar voren, helemaal niet gekunsteld, correct en door een geëigende en functionele woordenschat op passende wijze gebruikt om het onderwerp in kwestie te behandelen, en dat zonder geheimzinnigheid, zonder zwakte, zonder overtoligheid en zonder praalzucht.

Niet alleen keert hier de Erasmiaanse *proprietas* terug, maar we merken ook sporen van het anticiceroniaanse discours, aangezien de stijl van Cicero vaak – ook door Erasmus – als futloos en bloedloos wordt gekarakteriseerd.⁵² Tegelijk ontkent Suffridus Petrus de *vitia* van de bondige stijl: noch *affectatio* noch *obscuritas* zijn bij Viglius te merken.

Maar niettegenstaande dit beeld van een anticiceroniaanse of ten minste niet-ciceroniaanse Viglius, zijn er ook tekenen aan de wand die het omgekeerde suggereren. Zo zagen we hoe Erasmus zelf in Viglius' Latijn een behoorlijk grote Ciceroniaanse invloed erkende – een indruk die een stilistische lectuur van Viglius' Latijn lijkt te bevestigen. In zijn briefwisseling met Erasmus vinden we bijvoorbeeld regelmatig sporen van de invloed van Cicero's epistolaire lexicon, met woorden als *recrudescere* (Allen 2716), *subdubitare* (Allen 2716) of het uiterst zeldzame *submolestus* (Allen 2791), die vooral uit Cicero's correspondentie bekend zijn. Andere woorden als *impolitus* (Allen 2753) of *tarditas* (Allen 2767) zijn eveneens erg Ciceroniaans. Ook zijn *compositio* die meestal toch door volzinnen en perioden wordt gekenmerkt, en zijn retorische stijl doen Ciceroniaans aan. In het algemeen vertoont Viglius dus zeker niet dezelfde stilistische veelzijdigheid als Erasmus.

van zijn welsprekendheid: 'anno M.D.XXXII. atque Institutiones Iustinianae publice praelegit, cum applausu fructuque audientium, ac stupore Italarum, hominis exteri ac Belgae facundiam admirantium' (*Vita Viglii*, ongepagineerd).

52 Zie bv. Erasmus: 'si nostrum simulacrum quo M. Tullium effingimus, careat vita, actu, effectu, nervis et ossibus, quid erit imitatione nostra frigidius?' (*Ciceronianus*, ed. Mesnard, ASD I, 2, 630) en later Lipsius in *Cent. Belg.* III, 28 (11 februari 1597): '(...) elumbia quaedam et exanguia scribant; quod iacentia verbis, sensibus, numeris; quod denique sic algentia, ut refrigerare possint Germanicas suas nives'.

Retoriek en pragmatiek van Viglius' Erasmianisme

Op die manier zien we dus een paradox in Viglius' uitlatingen over stijltheorie en -praktijk, die duidelijk Erasmiaans zijn, en zijn *de facto* stilistische positie en praxis, die eerder Ciceroniaans is. Maar die paradox kan volgens mij makkelijk worden verklaard uit de retorische en pragmatische geladenheid van deze correspondentie.

Net in de periode waarin Viglius bericht over de Ciceroniaanse controverse en Erasmus' positie verdedigt in Padua, zien we zijn contact met Erasmus intensiever en persoonlijker worden. In de woorden van Cohen: '(t)evoren welwillend, vriendelijk, geïnteresseerd, maar wat op een afstand en aan de buitenkant gebleven, schrijft hij nu geheel openhartig (...)'.⁵³ In die context is het logisch dat Viglius naar een manier zoekt om die goede contacten uit te bouwen en te consolideren. En aangezien controverses over stijl, een oeroud thema in het humanistische debat, over het algemeen, en zeker bij een stilistisch dier als Erasmus, zeer gevoelig lagen, zal Viglius hebben beseft dat de kwestie van het Ciceronianisme in Padua zijn kans bij uitstek was om bij Erasmus in een goed blaadje te komen. En we merken onmiddellijk dat dat werkt. Erasmus' interesse was meteen gewekt en ondanks zijn raad aan Viglius zich afzijdig te houden, is hij duidelijk dankbaar dat Viglius hem verdedigt en hem op de hoogte houdt, zelfs als bepaalde geruchten, bijvoorbeeld over Camillo en de *Oratio*, niet blijken te kloppen. Het levert Viglius bijvoorbeeld een *commendatio* bij Bembo op en later zal Erasmus ook zijn trouwe vriend Bonifacius Amerbach (1495-1562) schrijven om hem te verzoeken Viglius in Bazel welwillend te bejegenen.⁵⁴ Viglius' toenadering via zijn stellingname in het stilistische debat werkte. Zij zou er uiteindelijk in 1534 zelfs toe leiden dat Erasmus Viglius naar verluidt 'niet alleen een plaats aanbod in zijn woning, maar hem ook tot erfgenaam wilde maken, als hij maar bereid was bij hem te blijven' – dat verhaalt Viglius ten minste zelf in zijn autobiografie.⁵⁵

53 Cohen, 'Viglius van Aytta als Erasmiaan', 8.

54 Allen 2875 (aan Amerbach, 6 november 1533): 'Si hic Viglius offenderit te Basileae rogo ut candorem ingenii tui, quem in omnes bonos ac doctos expromere soles, in hunc conduplices, quo nihil inveniri potest candidius'.

55 Bergsma, ms. Haye. Zie ook Allen 2878, n. 3 en 2913, Wiebe Bergsma, ed., *E.H. Waterbolck: Omtrekkende bewegingen: Opstellen aangeboden aan de schrijver bij zijn tachtigste verjaardag* (Hilversum 1995), 31 en Waterbolck, *Verspreide opstellen*, 74, refererend aan *Vita Vigli I/1*: 13. Het is overigens nog maar de vraag hoe vriendschappelijk Erasmus' uitnodiging moet worden beschouwd. Financiële motieven kunnen zeer zeker ook op de achtergrond hebben meegespeeld. Vergelijk ook met Erasmus' uitnodiging aan Haye van Cammingha, zie het artikel van Bergsma elders in deze bundel.

Met deze Erasmiaanse houding in het stilistische debat te Padua slaagt Viglius er dus in de banden met Erasmus aan te halen. Maar wat met de paradox in diens houding enerzijds en zijn Ciceroniaanse stijl anderzijds? De conclusie is duidelijk: we moeten Viglius' Erasmianisme veeleer als een bewuste strategie van zelfpresentatie en vleierij interpreteren, dan als een authentieke positie in een debat.⁵⁶ Dat ook Suffridus Petrus Viglius een niet-Ciceroniaanse stijl toeschrijft, is wellicht eerder een echo van diens stijluittalingen dan een echte filologische appreciatie. De retorische teneur van de passage en vooral ook het duidelijke chauvinisme van de Fries Suffridus Petrus wijzen ook in die richting.

Door zich als Erasmiaan op te stellen of tegenover Erasmus te *doen alsof* hij zich in Padua als Erasmiaan opstelde, slaagde Viglius er alvast in Erasmus te overtuigen van de waarde van diens vriendschap en hem dus aan zich te binden in zijn geleerdennetwerk. Net als wij wist Erasmus immers niet zeker hoe betrouwbaar Viglius' voorstelling van de zaken was. Uiteindelijk zijn we er zelfs niet helemaal zeker van dat er een authentiek debat in Padua werd gevoerd. Misschien was de hele zaak sterk overdreven, want als we de lange brief van Viglius uit maart 1532 (2632) lezen, dan zijn de kritieken van de Ciceronianen zo typisch anti-Erasmiaans en Viglius' uitlatingen zo typisch Erasmiaans, dat het soms allemaal te mooi lijkt om waar te zijn. De controverse in Padua – of *een* controverse in Padua – was in ieder geval het gedroomde scenario voor Viglius om met Erasmus in contact te komen, een scenario waarvan hij de grote lijnen dus misschien wel zelf had geschreven. Maar hoe het ook zij, de contacten tussen Viglius en Erasmus laten zien dat een brief, en zeker een humanistenbrief, volgens het bekende spreekwoord 'niet bloost'.⁵⁷ Hoe Erasmiaans Viglius' positie inzake stijl ook moge geweest zijn, de briefwisseling getuigt vooral van de handigheid waarmee hij het thema weet te gebruiken om de goedkeuring van de meester te verkrijgen. En dat zulks nog lukt zelfs met een brief die naar Cicero ruikt, bewijst precies *hoe* handig onze Viglius het wel niet aanpakte.

56 Zie de interessante verklaring hiervoor in Gotoff, 'Cicero vs. Ciceronianism in the "Ciceronianus"', 169: "The failure for centuries of admirers and detractors of Cicero alike to attend to the basic elements of stylistic technique, though perhaps surprising, was almost universal. During so much of the Renaissance, after all, one had merely to proclaim oneself Ciceronian or anti-Ciceronian with no discernible effect on one's style. In the midst of controversy, such sloganeering is understandable, even expected."

57 Cf. Cic., *fam.* 5, 12, 1: 'Epistula enim non erubescit.'

Appendix

Schematisch overzicht van de besproken brieven:⁵⁸

2073	12-11-1528	(aan Cammingha:) Canter, Langius, Agricola, Haio en Viglius
2101 ₂₁₁₁	15-02-1529	introdunctie, steunbetuiging
²¹⁰¹ 2111 ₂₁₂₉	01-03-1529	appreciatie van Viglius, steunbetuiging
2568 ₂₆₀₄	18-11-1531	Ciceronianisme, Logus, Bonamicus, Haio, <i>Ciceronianus</i>
2594	17-01-1532	Bonamicus, Bembo
²⁵⁶⁸ 2604 ₂₆₃₂	08-02-1532	vraag om informatie, Viglius Ciceroni-aan
²⁶⁰⁴ 2632 ₂₆₈₂	28-03-1532	positie t.o.v. Ciceronianisme, eigen opvattingen over stijl en imitatie, achtergrond van de controverse te Padua, Camillo's <i>Amphitheatrum</i>
2657 ₂₆₈₂	08-06-1532	informatie over Camillo's <i>Amphitheatrum</i>
2681	05-07-1532	(aan Bembo:) <i>commendatio</i> van Viglius
^{2632, 2657} 2682 ₂₇₁₆	ca. 05-07-1532	lof voor Viglius, Camillo als auteur van de <i>Oratio</i> , Scaliger
²⁶⁸² ₂₇₁₆	08-09-1532	auteurschap van de <i>Oratio</i> , <i>commendatio</i> bij Bembo
2736 ₂₇₆₇	05-11-1532	Scaliger en de <i>Oratio</i>
2753	14-01-1533	Amerbachs Cicero-editie
²⁷³⁶ ₂₇₆₇	22-02-1533	<i>commendatio</i> bij Bembo
2791 ₂₈₁₀	17-04-1533	Friezen, Bartholomaeus Ricci's <i>De Elocutione</i>
²⁷⁹¹ 2810 ₂₈₅₄	14-05-1533	Friezen, Camillo's <i>Amphitheatrum</i> , Scaliger
2829	24-06-1533	diverse nieuwtjes
²⁸¹⁰ ₂₈₅₄	02-08-1533	dedicatie <i>Institutiones</i> aan Bembo
2878 ₂₈₈₈	18-11-1533	religieuze controverses

↑

58 Nummers en data uit Allen.